

Інститут свободи совісті як конституційно правова категорія в державотворчій доктрині Томаша Масарика

Постановка проблеми та її зв'язок з науковими та практичними завданнями. Утворення нових держав, процеси їх становлення і розвитку на будь-якому цивілізаційному періоді привертала і привертатимуть увагу дослідників різних наук. Науковці в контексті державотворення аналізують різні аспекти. Націєтворчі процеси, самоідентифікація малих народів, що відбувалися внаслідок результатів Першої світової війни, зокрема виникнення нових держав на руїнах монархічної дуалістичної Австро-Угорської імперії, є повчальним для новоутворених сьогоденішніх держав.

Одним із важливих сегментів у державотворчих процесах першої Чехословацької Республіки стало вирішення проблеми релігії, віросповідання, взаємовідносин держави і церкви. Адже релігійні, мовні та етнічні мотиви і прагнення громадян не часто збігаються з політикою держави. Творець нової держави, будучи людиною вольовою, високої моралі та неординарних здібностей, людиною духовно багатою, котра мислила категоріями нації і держави, а не особистої вигоди, як справжній державотворець розглядав дану проблему як невід'ємну складову у своїй концепції побудови демократичної держави.

Без вирішення релігійно-церковних проблем, що є складовою доктрини розбудови новоутвореної поліетнічної держави, не можна побудувати правову демократичну державу. При цьому необхідно врахувати історичний досвід теоретико-практичного підходу до її вирішення. Адже трансформаційні суспільні процеси та глобальний гуманізм не відкидають і не заперечують існуючих релігій, вірувань та світорозумінь, що склалися історично в процесі розвитку людських цивілізацій і розкривають місце і роль людини в системі природи і суспільства.

Із розпадом імперій після Першої світової війни для малих народів відкрилася можливість утворити свої національні держави. Це був період сприяння реалізації прогресивних ідей шляхом еволюції в контексті формування гуманної демократії на правових засадах.

У архітектоніці правової держави Т. Масарика чільне місце відведено інституту свободи совісті, релігії, віросповіданню, який філософ і державотворець теоретично обґрунтував і реалізував на практиці чехословацького суспільства. Ще у 1915 році Масарик зауважив у Меморандумі «Незалежні Чехи», що майбутня самостійна держава буде демократичною і конституційною¹.

Однією із загальнолюдських цінностей є свобода совісті як конкретний прояв людини і громадянина в суспільстві. Це конституційно правова категорія, що забезпечує індивіду сповідувати будь-яку релігію або не сповідувати жодної - бути атеїстом. Тобто дана категорія є не тільки правовим принципом, але і світоглядним, моральним та етичним. При цьому треба зауважити, що співвідношення зв'язку канонічного права із відповідною системою законодавства і їхнього поєднання або протистояння свободи совісті – має різні історичні форми: ідеологічно концептуальну, програмно політичну та конституційно правову.

Закріплення інституту свободи совісті на конституційному рівні на принципі демократії є невід'ємним особистим правом громадянина.

Інститут свободи совісті, закріплений на конституційному рівні на принципі демократії, забезпечує громадянина невід'ємним особистим правом і є механізмом захисту духовного диктату церкви. Даний інститут як і інші державні інститути демократичного суспільства, на правовому рівні забезпечують і охороняють інтереси громадян. Це їхній прямиий конституційний обов'язок. Адже Основний Закон надає людині і громадянину відповідного правового статусу, закріплює за нею відповідні права і обов'язки, забезпечує механізм реалізації даних прав і свобод та їх охорони. Інститут свободи совісті має юридичні ознаки і розглядається як правове явище і правова категорія, закріплені на конституційному рівні.

Актуальність теми дослідження. Серед прав і свобод людини чільне місце посідає інститут свободи совісті, закріплення його на законодавчому рівні, зокрема конституційному. Характеристика даної інституції як способу існування соціальної дійсності і конкретної системи буття людини, проявів її форм (індивідуальної, групової, колективної та суспільної) свідомості була і є актуальною темою дослідження. Проблема взаємовідносин держави і релігії, свободи віросповідання особистості і

¹ Шлях демократії. Т. 1, 1933. – Прага. – С.38.

сьогодні має особливу актуальність як з огляду теорії, так і в практичному, зокрема політико-правовому плані.

Використання досвіду історії, який відіграв значну роль у розвитку суспільства, та пошук нових підходів до вирішення даної проблеми з метою демократизації суспільних відносин та розширення прав і свобод людини є надзвичайно актуальним для сучасних новоутворених держав.

Стан проблеми. Порушена автором проблема ще недостатньо висвітлена. На окремі її аспекти, у контексті своїх досліджень, звертали увагу зарубіжні (М.Пехр, Я.Шебек, М. Шмід) та вітчизняні (Ю.Бисага, В.Буреча, М.Делеган, М.Кондратюк, В.Лемак, М.Палінчак) науковці.

Метою дослідження є розкриття конструктивних підходів Т.Масарика в розбудові нової держави щодо належності індивіда до певної релігії, конфесії, віросповідного напрямку як інституту свободи совісті, закріплення прав і свобод на законодавчому рівні, а також взаємовідносин держави і церкви в системі цінностей суспільного середовища та політики держави.

Виклад основного матеріалу. Релігія як специфічна форма суспільної свідомості і універсальне духовне явище в житті людини об'єднує на відповідних засадах цінностей певні верстви населення, консолідує їх у ієрархічно побудовані церковні організації за чітко визначеними конфесійними ознаками. Тому поліетнічній і поліконфесійній новоутвореній державі, якою і стала перша Чехословацька Республіка, однією з нагальних проблем, яку необхідно було вирішити, була проблема конституційної гарантії та правового регулювання свободи совісті в державі. Без її розв'язання суспільство не може рухатися в напрямі побудови правової демократичної держави, метою якої має стати національний розквіт. Релігійний фактор у цьому плані займає чільне місце у доктрині Т.Г.Масарика щодо побудови правової демократичної держави. Адже до новоутвореної Чехословаччини увійшло гетерогенне за етнічним і конфесійним складом населення.

Т.Масарик акцентує увагу на розумінні ним поняття «демократизація державного життя»: «якщо ми хочемо справді сучасної, послідовної демократії, то повинні порвати з нашими старими політичними звичаями і мусимо відмовитися від будь-якої форми і роду насильства. Понад усе ми мусимо деавстріалізувати себе»².

² Tomas Garrigue Masaryk. The Making of a State. Memories and Observation 1914 – 1918. New York, 1969.

Ідея «релігійної демократії» Т. Масарика базувалася в першу чергу на принципі відокремлення церкви від держави, що не суперечило функціонуванню релігійних інститутів та забезпечувало право вільного вибору віросповідання індивідом незалежно від національності та мови. Він відхилив використання імперської практики Австро-Угорщини взагалі і зокрема (практику експансії) щодо впливу церкви на суспільно-політичне життя як одного з компонентів єдності суспільства. Формування нової релігійної політики стало одним із багатоаспектних завдань становлення і розвитку держави на засадах права і демократії.

Конституція ЧСР 1920 року закріпила право громадян щодо вибору релігії, віри і віросповідання³. Держава на найвищому правовому рівні дала можливість індивіду усвідомити та ідентифікувати себе щодо приналежності до відповідної релігії/конфесії на засадах ціннісних орієнтацій, традиціоналізму, або стати на шлях секуляризації: бути вільним від впливу церкви, не ідентифікувати себе з жодною релігією. Конституційні положення стали демократичними засадами в забезпеченні прав громадян країни, демократизації суспільства, визнанні всіх релігій/конфесій та надання їм однакових прав. Це була модерна правова політика нової держави.

Статті Конституції Чехословацької Республіки закріпили відокремлення церкви від держави, забезпечивши юридичну рівність між релігіями, відхилила існуючу до цього часу роль і функції церкви в державно-правовій сфері. Інститут свободи совісті відповідно основного закону і, зокрема, глави 5 «Права, свободи і обов'язки громадян» та глави 6 «Захист національних, релігійних і расових меншин» увібрали у себе такі конституційні норми:

рівність усіх громадян держави перед законом незалежно від їх ставлення до релігії;

відокремлення церкви від держави і звільнення від впливу церкви на державу і освіту;

регламентовано право церков і релігійних організацій;

сповідувати індивіду будь-яку релігію або не сповідувати жодної;

відправляти релігійні культи або проводити атеїстичну пропаганду.

Інститут свободи совісті як фундаментальна загальнолюдська цінність у державотворчій доктрині Масарика був закріплений в таких напрямках: ідеологічному, політичному та правовому. Ідея втілення Масариком прогресивної ідеології з метою розвитку полі етнічного і гетерогенного суспільства і держави на демократичних засадах була інноваційною.

Значимо, що в сукупності юридичних норм інституту свободи совісті особливе значення мають і конституційні заборони, а саме – підбурювання ворожнечі і ненависті між релігійними віруваннями, між представниками різних конфесій, віруючими та атеїстами. Так, зокрема, новела акцентує увагу на конституційно правовому змісті принципу свободи совісті – сукупності правових норм і реальних гарантій. Конституційні положення поєднуються із законами і створюють єдиний комплекс правового регулювання та гарантії реалізації свободи совісті.

Конституційне право на свободу совісті держава закріпила іншими законодавчими актами, що склали правову базу країни. Законодавчий процес, що базувався на демократичних принципах, засвідчив прогрес у цьому напрямі. Так, зокрема, у галузі освіти та інших сферах соціального життя регулятивно-санкціонізуюча роль релігії і церкви була усунута. На законодавчому рівні громадянам було надано право вільного вибору релігійного виховання в державних школах, тобто, релігійне виховання перейшло з категорії обов'язкової у добровільну⁴.

Висновки та напрями подальших досліджень. Т.Г.Масарик, як філософ і державотворець, людина гуманна, інтелігентна і релігійно віруюча, свою теорію реалізував на практиці нової демократичної держави на засадах, як він зазначив, «гуманної демократії», в основі якої лежали вимоги французької революції: права людини, рівність, свобода, братерство, що стали узагальнюючим ядром об'єднання демократичних принципів.

Концепція побудови демократичної держави Т.Масарика не обмежувалася лише політичним дискурсом. Складовою була також релігія та її функція у модерному суспільстві. Т.Масарик убачав в утвердженні секулярної держави - світської, звільненої вив впливу церкви, державу, що втілює права і свободи індивіда. Християнська складова за переконанням

⁴ Zákon Čis. 226 ze dne 13 července 1922 r. Jimž se mění a doplňují zákony o školách obecných a občanských // Sbirka zákonu a nařízení státu československého. – Ročník 1922. – Částka 80. – Praha: Statní tiskárna v Praze, 1922. – S.1003 – 1007.

Масарика робить різні народи та культури гуманними, бо в релігії лежать принципи гуманності.

Конституція першої демократичної Чехословацької Республіки закріпила правову рівність, свободу віросповідання, відокремила церкву від держави та дала можливість побудови правової світської держави. Релігія як сфера людської життєдіяльності, вияв свободи законодавчо визнані на основі природного, позитивного права як регулятор суспільних відносин.

Інститут свободи совісті, віросповідання – один із системи інститутів у доктрині Масарика, що забезпечували демократію в новоутвореній державі. За його визначенням, «демократія є не лише державною формою, не лише тим, що записано в конституціях; демократія – це точка зору на життя, що полягає в довірі до людей, в людяності»⁵. А релігія і є одним із інтегруючих факторів людського життя, світогляду громадян на диференціацію приватного і суспільного життя на закріплення механізму прав і свобод на законодавчому рівні.

Державотворець Масарик розглядав церкву як інституцію реальності у розбудові першої Чехословацької Республіки, забезпеченні моральних цінностей суспільства та прав людини і громадянина, надаючи церкві правового та соціального статусу. Все це призвело до знищення релігійно-церковного аристократизму, що був характерним для Австро-Угорської монархії, та забезпечило створення платформи для утвердження парламентаризму, зокрема розвинутої демократії та механізму забезпечення і захисту прав і свобод людини.

Розуміння і трактування ідеї свободи віросповідання Т.Масариком стало новим підходом до цього важливого соціального чинника. Методологія вирішення даної проблеми базувалася на релігійно-гуманістичному ідеалі нової держави. Це був прояв реалізації Масариком природного і позитивного права як вічного і невід'ємного від особистості права. Природно правова аргументація була для Т.Масарика також і фактором унормування суспільних відносин і реалізації трансформаційних процесів розбудови держави та ефективного управління нею.

Т.Г.Масарик був генератором інноваційних підходів у реалізації ідей і принципів демократії та верховенства права. Прикладом цього є і

⁵ Чапек К.Бесіди з Т.Г. Масариком: перекл. з чеської Л.Ю.Кічили / К.Чапек. – Львів: Каленор, 2001. – С.236.

Конституція ЧСР 1920 року, що відображала його гуманістичні ідеї. Він з цього приводу зауважує: «Хочу все зробити для того, щоб наука і віра потоваришували», а для цього, продовжує він, «необхідно трохи тієї християнської любові, любові до людства, а не до того чи іншого вчення»⁶. Це були його сакральне прагнення і місія.

Дана проблема потребує подальших досліджень у напрямі глибокого аналізу використання історичного досвіду новоутвореними і полікультурними державами та його трансформації до сучасних умов.

Резюме

Автор розкрив конструктивні інноваційні підходи Т.Г.Масарика, творця першої демократичної Чехословацької Республіки про вирішення в новоутвореній державі права належності індивіда до певної релігії, конфесії, віросповідання як інституту свободи совісті та їх закріплення на конституційному рівні.

Ключові слова: Т.Масарик, релігія, свобода совісті, конфесії, конституція, права, механізм забезпечення і гарантії прав та свобод, доктрина, правотворення, держава, суспільство, демократія, законодавство, історія, досвід, сучасні виклики.

Summary

The author revealed the constructive innovative approaches of T.M.Masarik, the creator of the first democratic Czechoslovak Republic to resolve in the newly created state the rights of the individual to belong to a certain religion, denomination, religion as an institution of freedom of conscience and their consolidation at the constitutional level.

Key words: T.Masarik, religion, freedom of conscience, confession, constitution, rights, mechanism for ensuring and guaranteeing rights and freedoms, doctrine, law-making, state, society, democracy, legislation, history, experience, modern challenges.

⁶ *Opat J.* Pruvodce zivotem a dilem T.G. Masaryka. Ceska otazka vchera a dnes. - Praha, 2003. - S. 240.